

Zrinka Jelaska

Odsjek za kroatistiku

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

zjelaska@ffzg.unizg.hr

Razgraničavanje slogova u govoru i pismu

U radu se raspravlja o izazovima određivanja slogovnih granica na primjeru hrvatskoga jezika koji ima prilično plitku ortografiju. Govorno i pisano slogovanje tek se dijelom preklapaju. Govorno se slogovati može temeljem različitih načela, to su fonemsko (fonološko), alofonsko (fonetsko), morfonemsko (morfonološko), morfemsko (morfološko), spojem nekoliko njih (tvorbeno i diktatno), ali i proizvoljnim miješanjem svih tih načela. Pisano je slogovanje još izazovnije, i teorijski, a posebno kada se želi učiniti iscrpan popis (hrvatskih) slogova. Jedan je od razloga to što se jedva može izbjeći da se izvorni govornici u slogovanju ne obaziru na pisani lik budući da on zajedno s govornim likom bitno određuje umnu sliku riječi pismenih govornika. Razgraničavanje se slogova u pismu ne može uvijek, a u slučaju stranih imena ne bi ni trebalo oslanjati na govor..

Ključne riječi: slogovanje, granice među slogovima, hrvatski jezik, fonologija i pismo

1. Uvod

Određivanje broja slogova u riječima posve je jednostavno u svim jezicima jer je slog fiziološka činjenica koja ovisi o pokretima međurebrenih mišića (Škarić, 1991). Naime, kao što je još početkom dvadesetoga stoljeća utvrdio R. H. Stetson, kao temeljna govorna jedinica slog je potaknut pulsiranjem međurebrenih mišića prsnoga koša i sadrži dva udara, od kojih prvi otpušta, a drugi zaustavlja zračnu struju (Heđever, 2012). Slog je prepoznatljiv kao izgovorna i slušna struktura povezanih glasova pa su svi ljudi sposobni raščlanjivati govor na slogove. Pojedini jezici čak imaju slogovna pisma ili silabarij, vrstu fonografskoga pisma čije su jedinice slogovi (npr. japanski, čerokeški).

Kao najmanja (moguća) govorna jedinica¹ slog je oblikovan prema čujnosti, odnosno zvonosti, koja s početka raste (pristup) do vrhunca (jezgra),

¹ Namjeravani izgovor glasa manjega od sloga ili je slog, npr. [sə], [zə] ili je zvuk, npr. sss, zzz, ššš (Škarić, 1991: 82).

a onda pada (odstup), pri čemu je vrhunac jedini obavezni dio. Zbog svoje tvorbe, načina i mjesta glasovi imaju svojstvenu zvonkost koja je bitna za njihovo spajanje u slogove. Zvonačnici ili sonanti zvonkiji su od šumnika ili opstruenata, a manje zvonki od otvornika ili vokala. Unutar svake od tih triju velikih skupina glasova postoje opet zvonkiji i manje zvonki glasovi. Stoga se njihova svojstvena ili inherentna zvonkost iskazuje ljestvicom i njoj pridruženim brojevima.

1.1. Ljestvice

Napravljene su različite ljestvice zvonkosti s velikim rasponom stupnjeva, neke ih imaju samo pet druge i petnaest. Načelno su ljestvice sveopće ili univerzalne, ali kako pojedini jezici imaju i vlastita svojstva, a svakako različit opseg glasova, rade se ljestvice za pojedine jezike, najviše za engleski (npr. Goldsmith, 1990; Hogg i McCully, 1987; Selkirk, 1984), ali i za neke druge jezike (npr. Noske (1983) za francuski, Vogel (1977) za talijanski). Iako neki jezici imaju različit fonološki sastav, primjerice kao različite foneme zvučne i bezzvučne zvonačnike, spomenuti raspon ne proizlazi iz tako velikih razlika u zvonkosti među jezicima, nego iz svrhe za koju se ljestvice rade (više u Jelaska, 2015). Za hrvatski je ovdje predstavljena jedna opširna ljestvica strukturirana u tri skupine s podskupinama (ili podljestvicama), kao u (1), gdje su okomito poredani glasovi po načinu tvorbe, a vodoravni je redoslijed određen po mjestu tvorbe.

(1)

		USNE	USNE I ZUBI	ZUBI	DEJNI	PREDNEPCE	NEPCE	JEDRO
1. ŠUMNICI	1.1. bezzvučni zapornici	p			t			k
	1.2. zvučni zapornici	b			d			g
	1.3. bezzvučni slivenici			c		č	ć	
	1.4. zvučni slivenici					dž	đ	
	1.5. bezzvučni tjesnačnici		f	s		š		h
	1.6. zvučni tjesnačnici			z		ž		

		USNE	USNE I ZUBI	ZUBI	DESNI	PREDNEPCE	NEPCE	JEDRO
2. ZVONAČNICI	2.1. nosni zvanačnici	m						
	2.2. usni zvanačnici		ʋ					
	2.3. svijetli nosnici				n		nj	
	2.4. bočnici				l		lj	
	2.5. treptajnik				r			
	2.6. prijelaznik						j	
3. OTVORNICI	3.1. visoki otvornici (2)					i		u
	3.2. dvoglasnik (2-4)					ie		
	3.3. srednji otvornici (4)					e		o
	3.4. niski otvornici (7)						a	

1.2. Slogovanje

Katkada se zbog različitih potreba slogovi neke riječi jasno odjeljuju jedni od drugih, što se naziva slogovanje. Ovaj će se rad baviti slogovanjem² u govoru i u pismu. Od nekoliko različitih oznaka za slogovne granice: spojnice (engl. *hyphenation*), koja spaja riječi ili razdvaja slogove, pa je po tomu dvoznačna, npr. *nuz-za-ra-da*; točke, npr. *pti.či.ca* ili međutočka (engl. *middle dot* ili *hyphenation point*), npr. *su-i-zgo-va-ra-nje*, u ovomu će se radu iz tehničkih razloga rabiti točka zbog jednostavnosti (osim kada se navode slogovane riječi iz literature), iako je međutočka u hrvatskomu neupotrijebljena pa bi bila bolja.

Dok su tek neke slogovne strukture univerzalne (KV³), pa i slogovanje ovisi o općim svojstvima glasova, većina ih je svojstvena pojedinomu jeziku

2 U općemu hrvatskomu jeziku dijeljenje riječi na slogove naziva se katkada i *sricanje* (Šonje (2000), VRH (2015)), iako to poglavito znači izgovaranje ili čitanje slog po slog, a tek katkada slovo po slovo, pa čak i *slovkanje*, iako to poglavito znači čitati slovo po slovo ili izgovarati glas po glas (VRH). Naziva(la) se i *silabacija* (Muljačić, 1972), a i *silabifikacija*.

3 Kada se sljedno ili linearno navodi struktura sloga, služi se hrvatskim kriticama K za rubne glasove, suglasnike, a V za jezgri ili vokal, tj. samoglasnik. Međunarodne su kratice C i V. Kada se slog prikazuje višeglasno (autosegmentalno), rabe se hrvatske kratice

ili skupini jezika pa i slogovanje ovisi o pravilima ili načelima pojedinoga jezika. Neki jezikoslovci sumnjaju u univerzalnost strukture KV (npr. Wells, 1990). (Indo)europski jezici imaju pristupni slijed *st-*, a japanski ga nema. Čak i jedan jezik može imati različite (ne)dopustive sljedove u različitim razdobljima svojega razvoja. Primjerice, zapadnogermanski jezici imaju pristupne sljedove *gn-* ili *kn-* (npr. njem. *Gnade*, *Knoblauch*), za razliku od današnjega engleskoga koji ih nema, iako ih je u svojoj povijesti imao, što se vidi iz pisana izraza nekih riječi, npr. *knight* (ME, OE *cniht*), *gnaw* (ME *gnauen*, <- OE *gnagan*), *gnash* (ME *gnasten*, *gnaisten*). Određivanjem dopuštenih, dopustivih i nedopuštenih slogovnih struktura bavi se fonotaktika. U Jelaska (2004: 172) naveden je primjer iz knjige Muljačića (1972) kako se zatvornički slijed *mb* unutar riječi u njemačkome rastavlja na dva sloga: *ham.burg*, a u svahiliju pripada pristupu jednoga sloga: *si.mba*. Za engleski je u slogovanju bitna razlika između jakih i slabih otvornika.

Slogovanje uključuje govorno i pismovno dijeljenje na slogove (Jelaska, 2004). Naime, iako je slog najmanja govorna jedinica, slogovima se bavi i pismo. Pismovno slogovanje načelno je utemeljeno na govornomu, ali ima i vlastita načela, isključivo pismovna pa slogovanje u čitanju i pisanju riječi nije uvijek jednako. Primjerice, u njemačkome se tzv. oštro *ß* (njem. *scharfess S* ili *Eszett*), koji predstavlja fonem *s* iza dugih otvornika i dvoglasnika, dijeli na niz *ss* i razdvaja u dva sloga: *grüs-sen* (Hegeler, 2018), iako ne uvijek. U govoru se sloguje ili *grüs-en* ili *grü-ssen*.

U hrvatskome se dijeljenje na slogove kod manjega broja riječi bitno razlikuje u čitanju i izgovoru jer nisu zapisane prema izgovoru (za uho), nego prema načinu pisanja (za oko). Iako se hrvatski pravopis često naziva fonološkim, trebalo bi ili naglasiti *uglavnom fonološkim* ili reći točnije *fonološko-morfonološki* pravopis (HE⁴) ili *(mor)fonološki pravopis* budući da je fonološki načelno ustrojen samo u pisanju izdvojene riječi, kao u (2), ne i govornih riječi, tj. nizova riječi s jednim naglaskom kao u (3).

P (pristup), J (jezgra) i O (odstup) te R (rima), a međunarodne su O (engl. *onset*), N (engl. *nucleus*), C (engl. *coda*), te R (engl. *rhyme*).

4 Pravopis. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 12. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50013>.

- (2) *svisca, ždrijepca, rapski, stambeni, rastrgati, raščupati*
- (3) *bez stida za bēstida, sat ga je za sadgaje, s glavom za zlāvom, bez čeda umj. beščeda*

K tomu se i neke izdvojene riječi pišu morfonološki, katkada sustavno, kao u (4i), katkada ne, nego kao svojstvo pojedinačne riječi kao u (4ii).

- (4) i. *predsoblje, predstava, predtakt, gradski, hrvatski, preddiplomski, predčovjek, nuzzanimanje, najjači*
- ii. *habsburgovski, Josipdol, jedanput, crvenperka, gangster*

1.3. Slog u hrvatskim radovima

Mnogi su se jezikoslovci u različitim jezicima bavili ovjerenim i neovjerenim sljedovima zatvornika ili konsonanata, iako još nije napravljen iscrpan (p)opis. Hrvatskim se slogovima bavila nekolicina autora u okviru različitih teorijskih okvira, i svi su pokazivali razlike između strukture sloga na temelju podrijetla riječi, tj. domaće riječi i preuzetice (uobičajeno nazivane posuđenicama). Strukturalistički je slogu pristupilo nekoliko autora. Ž. Muljačić (1972) jedan je od pionira u pristupu slogu na temelju općih načela pokazanih na jednom jeziku pa je poslužio i u opisima hrvatskoga. Z. Junković (1973: 42) uputio je na načelo mogućega početka sloga na temelju srodnih ostvarenih, primjerice mogućemu *-vlj-* u pristupu (*u.mrt.vljen*), iako se ne pojavljuje na početku riječi na temelju pristupnih spojeva usnenoga s neusnenim zvonačnikom poput *mrav, mlad, mljeti, vruć, vlas* (Junković, 1973: 42); I. Škarić (1991) iscrpno je prikazao proizvodnju i primanje slogova. M. Turk (1992, 1996) opisala je razlikovna obilježja u hrvatskome koja određuju spojeve fonema, podijelivši ih na spojiva, nespojiva, snošljiva i zalihosna obilježja (autorica ih naziva kompatibilna, inkompatibilna, tolerantna i redundantna), istaknuvši veći broj spojeva u riječima stranoga od riječi hrvatskoga podrijetla (Turk, 1992: 37).

Generativno su slogu pristupili Z. Babić (1988), koja je navela hrvatske oznake za dijelove sloga, M. Mihaljević (1991), koji je uveo nazive *pristup* i *odstup* za rubove sloga. Opisujući hrvatski slog kao višeglasnu (autosegmentalnu) strukturu, Z. Jelaska (1997, 2004) uvodi i neke postavke kognitivnoga pristupa služeći se teorijom prototipnosti. Uz velik broj ograničenja u spojevima zatvornika, ali osim ovjerenih, odnosno ostvarenih spojeva, navodi i

dopuštene⁵ spojeve, tj. spojeve potvrđene u malomu broju primjera, poput *ct* ili *žđ*, i moguće spojeve za koje nema ograničenja, poput *čt*. Govori o dvjema vrstama slogova, od kojih je jedna svojstveni hrvatski slog (prototip pan hrvatski slog), a drugi slog koji obuhvaća i preuzete riječi ili preuzetice (obično nazivane posuđenicama ili stranim riječima) koji ne uvode samo različite spojeve glasova u rubovima sloga, nego i proširuju slogovnu strukturu jednim ili dvama odstupnim mjestima. M. Batinić (2014) i V. Volenec (2015, 2016) bavili su se i optimalnosnom teorijom u kojoj su predstavljali i slog, uključujući nekoliko hrvatskih primjera.

Hrvatskim su se slogom bavili i istraživači drugih struka. Primjerice M. Kelić i sur. (2016) oblikovali su slogove i pseudoriječi za istraživanja jezičnoga razvoja radi mjerenja radnoga pamćenja dobivši značajnu i pozitivnu korelaciju između ponavljanja brojeva i slogova, no ne i ponavljanje pseudoriječi. Autorice smatraju da ponavljanje pseudoriječi oblikovanih u skladu s fonološkim sustavom i čestotom pojedinih slogova odražava „intaktnost fonološkoga sustava”, a tek dijelom opseg radnoga pamćenja. M. Kelić i W. Dressler (2019) bavili su se hrvatskim pristupnim zatvornicima u jezičnome razvoju.

U najnovije se vrijeme hrvatskim slogom uz jezikoslovce bave i informatolozi koji proučavaju mogućnost automatskoga slogovanja te žele dobiti statističke analize hrvatskih slogova, npr. K. Ban i sur. (2013). A. Meštrović i sur. (2015), među ostalim, usporedili su automatsko slogovanje i ručno, pokazavši da je pogriješka oko dva posto, a izračunali su učestalost pojedinih vrsta slogova u hrvatskome temeljem dviju različitih vrsta građe. Među pojavnicama je najčešća slogovna struktura KV (autorice se služe engleskim kraticama CV), šezdesetak posto, a među natuknicama KVK, ali tek nešto više od tridesetak posto. Autorice su uvele i terminološku razliku između slijeda i spoja. U riječi govore o sljedovima, tj. nizovima koji se pronalaze u riječi i spojevima koji se pronalaze u slogu, oprimjerivši ga slijedom *rgl* (kao u *izverglati*) koje mogu sadržavati spojeve *rgl*, *rg* ili *gl* u slogovanjima *iz.vergl.a.ti*, *iz.verg.la.ti* i *iz.ver.gla.ti*. U teorijskomu dijelu toga rada M. Matešić navodi zanimljiv primjer prelaska mogućega pristupa *pn* po preuzetici *pneumatski*, leksički potvrđenoga slogovanjem riječi *vapno* kao *va.pno*, koja bi i bez pristupa s početka riječi u preuzetici bila tako slo-

5 Odgovaraju snošljivim (tolerantnim) spojevima prema nazivlju M. Turk (1992).

govana (Meštrović i sur., 2015): „... (kad takve leksičke potvrde ne bi bilo, rastavljanje *va-pno* ugradilo bi se u algoritam iz dvaju razloga: prvi je što za taj spoj nema ograničenja, a drugi je da je on zastupljen kao slijed u većem broju riječi i oblika)”. U analizu su autorice uvrstile i dodatne moguće spojeve *vlj*, *vnj* i *vn* jer su riječi koje sadrže te sljedove česte i nema ograničenja koja bi ih zaprječivala.

Već nekoliko godina M. Essert sa suradnicima (2022), informatičarima i jezikoslovcima radi na projektu informatičke raščlambe hrvatskih slogova, čiji je plod rukopis pripremljen za tisak s iscrpnim slogovanjem hrvatskih zamjenica i rukopis knjige *Hrvatski slogovnik* na kojoj se još radi. Kako se želi napraviti iscrpan popis hrvatskih slogova, pokazao se velik nedostatak iscrpnoga opisa slogovanja, posebno u razgraničavanju unutrašnjih slogova u riječi, iako nekolicina radova donosi popise spojeva ili pravila, odnosno zabrane njihovih spojeva.

Jedan je od uzroka teškoća slogovanja i u tomu što se u određivanju sastava slogova u nekomu jeziku nužno polazi od umne slike riječi koja proizlazi poglavito iz govornoga lika, ali je određena i pisanim likom (npr. Jelaska, 2004). Ta je sprega toliko jaka da izvorni govornici često govore o pravopisnim pravilima u dijeljenju na slogove čak i kada ih govorno dijele. Primjerice, M. Đurčević (2021: 31) u radu o pjevanju kazuje: „Kada govorimo o dijeljenju višesložnih riječi u pjesmi na slogove, tu se pravopisna pravila slažu s glazbom.” Očito je da se u pjevanju slogovi dijele isključivo prema govoru, a autorica piše o pravopisnim pravilima.

U ovomu se radu o razgraničavanju slogova raspravlja teorijski. Žele se pokazati jezikoslovne teškoće u određivanju granica slogova (posebno u pisanomu jeziku) kada je svrha raščlambe iscrpno određivanje vrste i sastava slogova jezika poput hrvatskoga te njihovi udjeli u ukupnoj građi. K tomu se želi razmotriti je li i kako moguće razgraničavati slogove u pismu prema govoru, budući da je slog govorna jedinica koja može imati različite pisane likove. Drugim riječima, istraživačka su pitanja koliko se pisano razgraničavanje slogova može oslanjati na govor, a ako i kada ne može, koja su načela slogovanja samo pisana te jesu li proizvoljna ili utemeljena. Građa je prvenstveno hrvatski jezik jer svi se jezici ne sloguju jednako, posebno u pismu, no spominje se i pokoji drugi jezik budući da su općenita načela slična ili jednaka, a teškoće navedene u ovomu radu mogu se odnositi na druge jezike.

Prvi se dio ovoga rada bavi vrstama slogovanja i nekim teorijskim dvoj- bama u razgraničavanju slogova u govoru, a drugi dio o razgraničavanju u pismu. Počinje se s brojem slogova i određivanjem jezgre, koji su jedno- stavni jer je prvo dokazljivo fiziološki, iako i s njime ima nekih poteškoća, a oko nekih se slučajeva ne slažu svi jezikoslovci. Potom se prelazi na određi- vanje granica među slogovima u pismu da bi se pokazalo kako je razgrani- čavanje slogova prilično složena pojava zbog jezičnih djelatnosti u kojima se to čini i zbog namjere s kojom se to čini. Naime, slogovanje pisanih riječi znatno je složenije jer je slog govorna jedinica i slogovati bi se u pismu tre- balo na temelju govora, a pisma pojedinih jezika znaju imati slova koja nisu (tipični) pisani lik glasa kojim se izgovara, katkada se uopće ne izgovaraju. To je posebno teško u jezicima tzv. historijskih pravopisa, poput englesko- ga ili francuskoga, ali i hrvatski je izazovan jer nije posve proziran. Iz samih se nizova slova ne može bez poznavanja jezika odrediti kojemu fonemu, a time ni slogu pripadaju.

2. Određivanje slogovnog ustroja

Da bi se u riječi odredili slogovi, potrebno je najprije odrediti središte ili jezgru sloga, a potom njezine rubove. Iako je prvo prilično jednostavno i lako, postoje i dvosmislenosti ili bar slučajevi oko kojih se jezikoslovci ne slažu, ali i govornici neke riječi različito izgovaraju. Drugo je najčešće jed- nostavno, ali postoje velik broj teorijskih mogućnosti i mnogo neovjerenih sljedova koji bi mogli činiti slog, ali nisu ovjereni početkom riječi.

2.1. Određivanje jezgre

Kako različite vrste glasova imaju svojstveno ili inherentno različitu zvon- kost, u njihovim je sljedovima načelno lako odrediti broj slogova određiva- njem središta, odnosno jezgru sloga jer se ona nalazi između glasova ma- nje zvonkosti. Drugim riječima, svaki pad zvonkosti znači da je prethodni vrhunac bio jezgra.

Određivanje jezgre pomoću ljestvice zvonkosti

Kao što je rečeno u uvodu, zvonkost se obično iskazuje ljestvicom u kojoj se svakoj skupini glasova pridružuje različit broj, kao u (5), gdje su pokazane tri od više mogućih ljestvica za hrvatski napravljene prema Jelaska (2004).

(5)

Petnaestostupanjska ljestvica	Desetostupanjska ljestvica	Sedmostupanjska ljestvica
1. bezvučni zapornici (<i>p t k</i>)	1. zapornici (<i>p t k, b d g</i>)	1. šumnici
2. zvučni zapornici (<i>b d g</i>)	2. slivenici (<i>c č ć, đ dž</i>)	2. usneni zvonačnici (<i>m v</i>)
3. bezvučni slivenici (<i>c č ć</i>)	3. tjesnačnici (<i>f s š h, z ž</i>)	3. neusneni nosnici (<i>n nj</i>)
4. zvučni slivenici (<i>đ dž</i>)	4. nosnici i približnik (<i>m n nj v</i>)	4. bočnici (<i>l lj</i>)
5. bezvučni tjesnačnici (<i>f s š h</i>)	5. bočnici (<i>l lj</i>)	5. treptajnik (<i>r</i>)
6. zvučni tjesnačnici (<i>z ž</i>)	6. treptajnik (<i>r</i>)	6. prijelaznik (<i>j</i>)
7. usneni zvonačnici (<i>m v</i>)	7. prijelaznik (<i>j</i>)	7. otvornici (<i>i ie e a o u</i>)
8. svijetli nosnici (<i>n nj</i>)	8. visoki otvornici (<i>i u</i>)	
9. bočnici (<i>l lj</i>)	9. srednji otvornici (<i>e o</i>)	
10. treptajnici (<i>r</i>)	10. niski otvornici (<i>a</i>)	
11. prijelaznici (<i>j</i>)		
12. visoki otvornici (<i>i u</i>)		
13. visokosrednji otvornici (<i>ie</i>)		
14. srednji otvornici (<i>e o</i>)		
15. niski otvornici (<i>a</i>)		

U (6) navedene su različite hrvatske riječi s brojevnim oznakama zvonkosti prema sedmostupanjskoj ljestvici (6i), a potom petnaestostupanjskoj ljestvici (6ii) te kružničicom koja označava jezgru sloga. Prvo je određivanje jezgre sloga jednostavnije, drugo pokazuje i zvonkosnu razliku među riječima s drugačijim šumnicima i otvornicima.

(6)

i.	vedar	milost	biel	dam
	o o	o o	o	o
	27175	274711	175	172
	trn	sin	monokl	monokla
	o	o	o o o	o o o
	153	173	273714	2737147
ii.	vedar	milost	biel	dam
	o o	o o	o	o
	71421510	71291451	2139	2157
	trn	sin	monokl	monokla
	o	o	o o o	o o o
	1108	5128	71481419	7148141915

Ljestvice su prikladne za razgraničavanje slogova kada glasovni skup ima različitu brojevnu oznaku, no ne kada je ona jednaka. Katkada nije jednostavno ili jednoznačno odrediti ni broj slogova u riječi kada se riječi mogu inače izgovarati.

Nizovi otvornika

Jedan su izazov riječi čiji se nizovi otvornika mogu izgovarati kao slijed ili dvoglasnik. U hrvatskomu jeziku neki govornici izgovaraju početni otvornički slijed u riječima kao *auto*, *autor* ili genitiv množine *auta*, *autora* kao dva otvornika u nizu *a+u*, a drugi ga izgovaraju kao dvoglasnik *au*. U slušanju je većini teško razabrati je li to niz od dva glasa ili dvoglasnik budući da se i otvornici u nizu suizgovaraju, čak i kada se odabere genitiv množine prve riječi *auta* jer se u njoj zbog genitivne dužine (i nastavka *-a*) dulji i prethodni slog, odnosno samoglasnik. No jednostavno je donijeti odluku kada se broje slogovi: riječi s nizom imaju tri sloga: *a.u.to*, *a.u.tor*, *a.u.ta*, a riječi s dvoglasnikom dva: *au.to*, *au.tor*, *au.ta*. Dvoslogovni izgovor ima udar i visoki ton u prvomu slogu (kratkosilazni naglasak), a dvije dužine i niski ton u iduća dva (nenaglašenu dužinu). Dvoglasnički izgovor ima udar, visoki ton i dužinu u prvomu slogu (dugosilazni naglasak), a dužinu i niski ton u idućemu slogu. Jasno, moguće je dvoglasnicima pripisati različitu zvonkost, kao što je učinjeno u petnaestostupanjskoj ljestvici u (1) i (5).

Samoglasni zvonačnici

Drugi su izazov riječi gdje samoglasničku ulogu igraju zvonačnici, poput završnoga *-l* u riječima poput *bicikl*, *monokl* koje su trosložne ili *-l* i *-n* u riječima poput *vergl* i *njutn*, koje su dvosložne. Iz primjera u (6) vidljivo je da je završni glas *-l* u *monokl* jezgri glas ili samoglasnik, a u genitivnomu obliku te riječi *monokla -l* pripada pristupu sloga *-kla*. A. Meštrović i sur. (2015) nisu tako postupile u svojem radu o automatskom rastavljanju na slogove temeljem najvećega pristupa, nego su zvonačnike smjestile u rubove sloga, tj. odstup, vodeći se načelom bočne slogovnosti i mogućnošću vezivanja za foneme (pri čemu su *-r* u riječima poput *masakr* smatrale jezgrom fonema zbog postojanja slogotvornoga *r*). Iako su se autorice trudile metodološki biti dosljedne uvodeći načelo postojanja fonema u hrvatsko-me, ipak se time nedosljedno sloguju vrlo slične preuzete riječi: *mo.nokl* i *ma.sa.kr*, tako bi bilo s riječima *vergl* i *ža.nr*.

Stoga i ovdje treba spomenuti da u fonološki opis nije potrebno uvoditi dvostruke setove slogotvornih i neslogotvornih glasova, pa tako niti hrvatsko samoglasničko ili slogotvorno *r* smatrati fonemom, a ostale slogotvorne glasove poput *l* ili *n* smatrati tek alofonima (opširnije v. u Jelaska, 2004: 185–192), budući da se pomoću ljestvice zvonkosti, bez obzira koliko stupnjeva imala, jasno pokazuje da je najzvonkiji glas jezgra sloga, kao primjeri u (6). Drugim riječima, ako se glasovi udružuju u slogove temeljem svojstvene zvonkosti, posve je zalihosno uvoditi dvije skupine glasova temeljem slogotvornosti. Slogotvornost ili silabičnost nije svojstveno (inherentno) obilježje glasa samoga, nego mogućnost da posluži kao jezgra slogu u nedostatku zvonkijih glasova oko sebe. K tomu bi dopuštanje odstupa poput *-akl* u kojima zvonkost raste narušilo cijeli način strukturiranja slogova i razumijevanje zvonačnika kao jezgre slogova te posve obezvrijedio ljestvicu zvonkosti.

Kao što je već rečeno (Jelaska, 2004), zbog nemogućnosti pronalaženja minimalnih parova suglasničkih i samoglasničkih zvonačnika teško je dokazati da su oni različiti fonemi. Naime, samoglasnici ili silabemi, odnosno slogotvorni glasovi, ni teorijski nikada ne mogu biti u pravomu minimalnomu paru sa suglasnicima ili asilabemima, odnosno neslogotvornim glasovima jer se riječi koje ih sadrže katkada razlikuju po broju slogova, što je uočljivije od fonetske razlike u obilježjima, kao Brozovićev primjer naveden u (7).

(7) Istro: *i.stro* vs. Istro: *i.str.o*

Čak i kada se ne razlikuju u broju slogova, samoglasni se i suglasni zvo-
načnici, u hrvatskomu je to redovito treptajnik *r*, uvijek razlikuju po polo-
žaju u slogu, kao što pokazuju primjeri u (8i), gdje *r* pripada odstupu sloga
i u (8ii), gdje je *r* jezgra sloga. Dakle, oni su tipične raspodjelne ili distribu-
cijske inačice. Dokaz je tomu i činjenica da je izvornim govornicima teško
izdvojeno izgovoriti *r* kao samoglasnik i suglasnik, jednako kao i mnoge
druge alofone (poput zvučnoga i bezvučnoga jedrenoga tjesnačnika: *x* i *γ*).

(8) i. kartica: *kar.ti.ca rat*

ii. krtica: *kr.ti.ca rt*

Različit govorni i pisani lik

U jezicima koji se služe alfabetским pismima s fonološkim pravopisima na-
čelno je lako odrediti vrh sloga. Međutim, kao što se vidi u ovomu potpo-
glavlju, određivanje vrha sloga, odnosno jezgrenoga glasa, u govorenju nije
uvijek jednostavno. Ako pravopis nije posve fonološki, kao hrvatski, neke
riječi izazivaju dvojbe jer je govorni i pisani lik različit. Primjerice, hrvatska
riječ *jedanaestica* u pisanoj liku ima šest slogova čije su jezgre samoglasnici
e -a -a -e -i -a, a udar se nalazi na četvrtomu slogu, koji ima samo jezgru,
kao u (9i). Tako ju izgovaraju poneki govornici (poput spikera na radiju ili
televiziji, uglavnom u čitanju), kao da je posve fonološki zapisana. Među-
tim, za veliki broj govornika ona najčešće ima pet slogova, od kojih je udar
na trećemu slogu, kojemu je jezgra dvoglasnik *ai* kao u (9ii), umjesto niza
a+e kao u (9i).

(9) i. *je.da.na.e.sti.ca*

ii. *je.da.nai.sti.ca*

Otvorenost sloga

Otvoreni se slogovi obično određuju kao KV. No istim se znakovima pred-
stavljaju i nizovi suglasnika i samoglasnika, a taj je naziv dvoznačan: samo-
glasnikom se tradicionalno nazivaju vokali, a suglasnikom konsonanti, iako
su vokali određeni tvorbom i nazivaju se stručno otvornici, a konsonanti
zatvornici (kao u novijim hrvatskim gramatikama). Slogovi bez odstupa u
čijoj je jezgri zvočanik nisu otvoreni, što znači da KV u smislu otvorenosti
treba čitati kao zatvornik i otvornik, a ne suglasnik i samoglasnik. Otvoreni

se slogovi ne bi trebali određivati kao slogovi koji nemaju odstupa, nego kao slogovi koji završavaju otvornikom ili vokalom (a ne zatvornikom, koliko god zatvornički slogovi bili rijetki).

Kada se već govori o hrvatskomu treptajniku, treba napomenuti da u hrvatskim riječima gdje su zvonačnici jezgri glasovi tek neki govornici hrvatskoga izgovaraju treptajnik, dok ostalima sam zvonačnik nije jezgra sloga, nego pripadajući središnji otvornik koji se uz njega izgovara – mnogi izgovaraju *trɨn* ili, rjeđe, *trɨn*, dakle dotačnik (rijetko i okrznik) i središnji otvornik. Primjerice, iako nisu fonolozi niti jezikoslovci, tako ih doživljavaju i glazbeni pedagozi pa daju sljedeći savjet umjetnicima (Jerković, 2001): „Kod suglasnika r, koji se nalazi u položaju samoglasnika, na primjer vrt, tvrd, trebamo se poslužiti poluglasom ə, koji se upotrebljavao u starohrvatskom i staroslavenskom jeziku.”

2.2. Određivanje slogovnih granica

Za razliku od broja slogova i određivanja jezgre, s kojima tek katkada može biti teškoća, određivanje granica sloga jasno je samo kod jednosložnih riječi jer je kod njih očito da svi glasovi pripadaju jednomu, istomu slogu, glasovi ispred jezgre pristupu, a glasovi iza jezgre odstupu, npr. *put* ili *strast*. No kada se takva riječ povećava dodavanjem otvorničkoga nastavka u morfološki razvijenim jezicima, takvoj se riječi mijenja i slog citatnoga oblika, bar u prototipnomu slogovanju. Postoje i inačice iste riječi s naveskoma ili bez njega, poput *sad* → *sada*. I u njima i u padežnim oblicima odstupni glasovi postaju pristupni idućega sloga, npr. odstupni *-t* u *put* postaje pristupni u akuzativu *pu.tu*, odstupni *-d* u *sad* postaje pristupni u *sa.da*, odstupni slijed *-st* postaje pristupni slijed u genitivu *stra.sti*. Stoga je određivanje granica sloga u višesložnih riječi znatno složenije i višeznačnije, posebno kod zatvorničkih sljedova, i u govoru, a znatno više u pismu.

Višesložne riječi, posebno one sa zatvorničkim sljedovima, mogu imati jako velik broj mogućih razdijeljenih slogova pa u njima nije uvijek jednostavno u rubovima sloga odrediti pripadnost glasova. Naime, glasovi u zatvorničkomu slijedu često teorijski mogu pripadati odstupu prethodnoga ili pristupu idućega sloga, kao spomenuti primjer *puta* ili *strasti*. Dvoje pomaže pri određivanju granica sloga: pravilo zvonkosti i načelo najvećega početka.

Zvonkost i najveći početak

Pravilo zvonkosti traži glasove jednake ili rastuće zvonkosti u pristupu i jednake ili opadajuće zvonkosti u odstupu pa onemogućava sljedove skokovite zvonkosti u rubovima sloga. Načelo najvećega početka traži da se u pristup uvrste svi glasovi kojima to fonotaktička pravila dopuštaju. Ovo drugo nije pravilo jer ga se ne mora nužno pridržavati, odnosno može biti zamijenjeno drugim načelima, npr. morfološkim ili morfofonološkim.

Primjeri razgraničavanja slogova za višesložne riječi navedeni u (10) nisu svi matematički mogući, nego su svi mogući bez narušavanja svojstvene zvonkosti. Pri tomu se samo prvi u svakomu retku drži načela najvećega pristupa, a drugi se drži obratnoga načela, načela najvećega odstupa. Kao što se vidi, sve su četiri riječi trosložne, imaju tri otvornika koji su samoglasnici, ali imaju različit broj zatvornika koji su suglasnici (4 *zamislī*: *KVKVKKV*, 6 *postrance*: *KVKKVKKV*, 7 *strastveni*: *KKKVKKKVKV* i *raslinstvo*: *KVKKVKKV*) i sastav suglasničkih zatvornika: *zmsl*, *pstrnc*, *strstvn*, *rslnstv*.

(10)

	postrance	zamislī	strastveni	raslinstvo	
i.	<i>po.stran.ce</i>	<i>za.mi.sli</i>	<i>stra.stve.ni</i>	<i>ra.slin.stvo</i>	<i>najveći pristup</i>
ii.	<i>post.ran.ce</i>	<i>zam.is.li</i>	<i>strast.ven.i</i>	<i>ras.lin.stvo</i>	<i>najveći odstup</i>
iii.	<i>pos.tran.ce</i>		<i>stras.tven.i</i>		
iv.		<i>zam.i.sli</i>	<i>stra.stven.i</i>		
v.		<i>za.mis.li</i>	<i>stras.tve.ni</i>		
vi.			<i>strast.ve.ni</i>		

Veći broj matematičkih mogućnosti za riječ *postrance* ograničava zvonkost pa je nemoguće da **nc* bude pristup za riječ *postrance* ili da u riječi *zamislī* i *raslinstvo* **sl* bude odstup. Stoga se te tri trosložne riječi mogu rastaviti na dva (*raslinstvo*), tri (*postrance*), četiri (*zamislī*) i šest (*strastveni*) načina. Kao što se vidi u (10), načelo najvećega pristupa proizvodi najviše otvorenih slogova (označeni su masno): dva prema jedan, odnosno tri prema dva ili jedan u ostalim načinima. Treba uočiti da neki od načina slogovanja, iako dopušteni, nisu slogovani prema jasnom načelu. Dok bi se za treći način i moglo smisliti neko načelo: zatvori slog, ali onda ostale glasove

smjesti u pristup (načelo zatvorenih slogova i većega pristupa), ostala su tri posve proizvoljna, odnosno nepredvidiva.

Jednosložne riječi

U razgraničavanju slogova pomažu i jednosložne riječi budući da se one sastoje od jednoga sloga. To znači da se pristup može sastojati bilo od kojega slijeda kojim neka hrvatska riječ počinje, a odstup može biti bilo koji slijed kojim pojedina hrvatska riječ završava. Takvi su slogovi ovjereni hrvatski slogovi. Jednosložne riječi pomažu da se ustvrdi kojim nizovima hrvatske riječi ni teorijski ne mogu početi ni završiti jer su to nedopustivi slogovi, odnosno nedopustivi pristupi i odstupi.

Svrha slogovanja

Čemu služi znanje o slogu, odnosno određivanje slogovnih granica riječi, posebno u pismu? U svijesti običnih govornika razdvajanje riječi na kraju retka, bilo pojedinčevo, bilo programsko prelamanje, jedna je od najvažnijih potreba znanja slogovanja. Drugo je slogovanje radi razgovjetnosti, razumljivosti, zato što tko nije dobro čuo, u diktiranju: *pred.sje.dnik* i slično. Slogovanje se pojavljuje i iz znanstvenih razloga, iz umjetničkih – jako je bitno u pjevanju. Glazbeni pedagozi smatraju da pjevačka tehnika zahtijeva među ostalim „jasne prijelaze između pojedinih slogova” (npr. Završki, 1999). M. Đurčević (2021: 31) navodi:

U pjevanju, konsonanti predstavljaju granične točke trajanja pojedinih vokala. Pjevač treba paziti da ne skraćuje trajanje vokala preranim nastupom konsonanata. Posebno treba obratiti pažnju na slogove koji završavaju suglasnikom, jer takav završni suglasnik treba izgovoriti u posljednji čas, tj. prije nastupa novog sloga (...). Đurčević (2021: 31)

Stoga je dobro, a i jednostavnije, da se znanje o slogovanju u pojedino-
mu jeziku crpi iz znanstvenih opisa sloga toga jezika.

3. Načela slogovanja u govoru

Budući da je slog govorna pojava, određivanje granica među slogovima u govoru je jednostavnije nego u pismu. Slogovanje u govoru znači izgovaranje slogova kao naglasnica, tj. zasebnih jednosložnih riječi sa zalihosnim

silaznim naglascima, kakve primjerice imaju i imena slova u hrvatskome: svaki otvoren slog ima dugosilazni naglasak, a svaki zatvoreni kratkosilazan. U govoru se riječ sloguje kako je izgovorena, što znači da ju se treba poznavati na temelju slušanja da bi se znalo kako se izgovara. Tada se može slogovati čak i ako se ne zna što ta riječi točno znači.

Kao što se vidjelo i u (10), zbog nekoliko načela kojima se govornici služe u slogovanju moguć je velik broj slogovanih inačica u uporabi različitih načela unutar iste višesložne riječi. Neka od različitih vrsta slogovanja u govoru proizvode se govorenjem kao jednostavnom jezičnom djelatnošću, druga uključuju i ostale jezične djelatnosti.

Dvoslogovnost

U govoru se pri proučavanju granica među slogovima pojavljuje i dvoslogovnost (engl. *ambisyllabicity*), glas ili niz dijele dva sloga, tj. oni istovremeno služe kao odstup prethodnoga i pristup idućega sloga (npr. *n* u engleskoj riječi *any* 'bilo koji' ili *b* u *habit* 'navika'). Drugim riječima, ne može se pouzdano i jasno odrediti pripadnost odstupu prethodnoga ili pristupu idućega od dva susjedna sloga, što se često i osjeća u prirodnomu govornomu slogovanju kada ni govorniku ni slušatelju nije jednostavno ustvrditi gdje je točno granica. Jasno, za to su potrebni glasovi jednake svojstvene zvonkosti.

U engleskomu se pripisivanje istoga zatvornika dvama slogovima više proučavalo. Primjerice, uspoređujući slogovanje engleskih i francuskih govornika, A. Cutler i suradnici (1986) ustvrdili su da postoje razlike u slogovanju među jezicima, odnosno njihovim govornicima. Naime, francuski su govornici značajno brže predviđali slogove pseudoriječi kada ih je bilo moguće uskladiti s najvećim pristupom iduće riječi, npr. *pa* u *pa'las* i *pal* u *pal'mie* nego kada nisu, npr. *pal* u *pa'las* ili *pa* u *pal'mie*, dok su engleski govornici jednako brzo odgovarali na takve slogove, npr. *bæ* ili *bæ*l u 'bæləns i u 'bælkəni.

Dvoslogovnošću su se više bavili teoretičari nakon uspostavljanja optimalnosne teorije. K. Hammond (1995) smatra da je u engleskome slogovanje bitno povezano s udarom (engl. *stress*) i predlaže ograničenje pristupa nenaglašenim slogovima, a to dokazuje statistički budući da većina engleskih trosložnih i višesložnih riječi bez početnoga udara počinje otvorikom, a ne zatvornikom. D. Elzinga i D. Eddington (2014) u svojem su

istraživanju utvrdili da je nešto više od petine odgovora njihovih ispitanika upućivalo na dvoslogovnost, istovremeno pripisivanje zatvornika dvama susjednim slogovima, čime su narušene slogovne granice, iako je taj glas na dionici KV pripisan samo jednomu mjestu. K. G. Bontrager (2019) smatra da bi dvoslogovnost (uz morfološka ograničenja) trebalo svakako uključiti u buduća istraživanja kako bi se objasnila njezina povezanost sa slogovanjem i udarom, odnosno naglašenošću slogova.

U hrvatskome se, koliko je poznato, dvoslogovnost još nije proučavala, no dobro ju je spomenuti jer ona može objasniti nesigurnost govornika u govornomu razgraničavanju slogova. Drugim riječima, dvoslogovnost bi pokazivala nejasnost granica među nekim slogovima.

3.1. Fonemsko ili fonološko slogovanje

U govoru se može različito slogovati prema razlogu zbog kojega se to čini. Jednim se načinom govorno sloguje kada govornik procijeni da nije bio dovoljno razgovijetan ili da slušatelj slabije čuje pa želi da ga sugovornik jasnije ili bolje čuje. To je fonemsko slogovanje, iako bi se moglo nazvati i fonološkim. U njemu se izdvajaju slogovi kao zasebne riječi pa se ne provode suizgovorna pravila uslijed susjednoga sloga, kao u (11).

- (11) i. buna: *bu.na*
ii. banka: *ban.ka*
iii. inverzija: *in.ver.zi.ja*
iv. šćućuriti: *šću.ću.ri.ti.*

3.2. Alofonsko ili fonetsko slogovanje

Drugi je način alofonsko slogovanje, primjerice u pedagoške svrhe kada se studentima želi istaknuti da se zbog okoline, odnosno suizgovaranja pojavljuju različiti alofoni, kao u (12). Moglo bi se zvati i fonetsko slogovanje. U primjeru koji je Z. Jelaska (2004) navela kao govorno slogovanje kriju se fonološko i fonetsko slogovanje: „Npr. ako tko nije dobro čuo riječ *mlijeko* ili razumio da drugi želi da mu donese, doda ili pazi na *mlijeko*, sugovorniku će se ta riječ izgovoriti samo s dva sloga: *mliē-ko*, *mlje-ko*, ili *mļe-ko*.”

Prema nazivlju u ovomu radu, fonemsko je slogovanje *mlie.ko*, a alofonsko ili fonetsko *mlje.ko*⁶ i *mle.ko*.

- (12) i. banka: *baŋ.ka*
 ii. inverzija: *inj.ver.zi.ja*
 iii. šćućuriti: *šću.ću.ri.ti*

3.3. Morfemsko ili morfološko slogovanje

Treći je način kada govornik sloguje, u želji da sugovornik točno razumije riječ, prema morfološkoj strukturi riječi, umjesto prema načelu najvećega početka. To je morfemsko slogovanje, a moglo bi se zvati i morfonološkim. Njime se proizvodi izvorni lik morfema, kao u (13ii), (14ii), (15ii) i (16ii). Naime, izvorni govornici redovito nisu svjesni da proizvode neke glasovne inačice ili alofone kada izgovaraju riječi kao u (12) u rečenicama, poput jedrenoga ili velarnoga nosnika u *banka*, usnenozubnoga nosnika u *inverzija*, nepčanoga tjesnačnika umjesto prednepčanoga u *šćućuriti*, zvučnoga tjesnačnika u *dah ga* i slično. Stoga pri izdvajanju morfema iz riječi često izgovaraju likove morfema bez provedene glasovne promjene uslijed suizgovaranja, tj. izgovaraju prototipne inačice fonema od kojih je morfem sastavljen.

- (13) plamenik:
 i. *pla.me.nik*
 ii. *plam.en.ik*

- (14) podliti:
 i. *po.dli.ti*
 ii. *pod.li.ti*

3.4. Morfonemsko ili morfonološko slogovanje

Četvrti je način slogovanja kada govornici proizvode suizgovorne inačice morfema. To je morfonemsko ili morfonološko slogovanje, kao u (15iii) i (16iii). Međutim, u morfonološkomu se slogovanju često ne postupa do-

6 Za one koji ne priznaju dvoglasnik kao fonem *ie*, nego ga smatraju nekakvom inačicom tzv. alternacije *ijeje*, nije jasno bi li *mlje.ko* bilo fonemsko ili fonetsko slogovanje.

sljedno, tj. spaja se nekoliko navedenih načina, npr. predmetak se izdvaja morfonološki, a ostatak prema načelu najvećega pristupa, kao u (15iv), (16iv) ili kako drugačije, što će se i za druge jezike pokazati u poglavlju o pismenom slogovanju.

(15) pothodnik:

- i. *po.tho.dnik*
- ii. *pod.hod.nik*
- iii. *pot.hod.nik*
- iv. *pot.ho.dnik*

(16) raščistiti

- i. *ra.šči.sti.ti*
- ii. *raz.čist.i.ti*
- iii. *raš.čist.i.ti*
- iv. *raš.čis.ti.ti*

3.5. Diktatno slogovanje

Peti je način diktatno slogovanje, tj. slogovanje s namjerom da sugovornik točno zapiše riječ, primjerice izgovaranje riječi *mlijeko*, *bijelo* s tri sloga: *mli-je-ko*, *bi-je-lo*, kao što je učinila Z. Jelaska (2004). Iako ga je autorica nazvala pismovnim, ovdje se odlučuje za naziv diktatno kako bi se pismovno sačuvalo za slogovanje u pismu. Diktatno slogovanje uključuje tri jezične djelatnosti: govorenje radi pisanja na temelju slušanja. Četvrta se jezična djelatnost, čitanje, pojavljuje u provjeri napisanoga. Diktatno je slušanje često jednako fonemskome, ali ovisno o slovopisnim i pravopisnim pravilima može biti i različito. To se posebno odnosi na rubnije pojave zapisivanja riječi koje nije u skladu s fonološkim načelom. Tako bi diktatno slogovanje poimeničenoga naziva jezika kojim je napisan ovaj članak bilo ili fonemsko kao u (17i), ili morfemsko kao u (17ii), ali ne i alofonsko kao u (17iii). Međutim, kod neprilagođenih tuđica ili etimološki napisanih riječi, kao u (18), diktatno je slogovanje različito od spomenutih jer je (18i) jedini način da se slušatelju omogući točno zapisivanje riječi.

- (17) i. *hr.vat.ski*
ii. *hrv.at.ski*

iii. **hr.va.cki*

(18) i. *hab.sə.bur.gov.ci*

ii. *hab.zbur.gov.ci*

iii. *ha.psə.bur.gov.ci*

3.6. Tvorbeno slogovanje

Postoji još jedan način govornoga slogovanja za posebne potrebe, primjerice u pjevanju. To je tvorbeno slogovanje, gdje se slog rastavlja na tvorbenomu šavu. J. Jerković (2001) kao glazbeni pedagog koji opisuje dirigiranje navodi kako se riječi rastavljaju na slogove kao u (19). U njemu se autor nije služio jezikoslovnim znanjem, podjelama glasova na vrste i njihovim nazivima. Glasove je nabrajao, a nije naveo ni sve članove jedne skupine glasova. Njegova podjela nije iscrpna (no moguće je da u dionicama s kojima se susretao nije bilo riječi sa svim sljedovima glasova pa u njegovoj podjeli nisu obuhvaćeni).

(19)

1. Oba samoglasnika jedan do drugoga; drugi pripada drugomu slogu, primjer: *mija-ukati, di-oba*
2. Suglasnik između dva samoglasnika pripada drugomu slogu, primjer: *ja-nje, po-lje*
3. Dva suglasnika ispred samoglasnika pripadaju drugomu slogu:
 - a) kada je prvi suglasnik *s, š, z, ž*, a drugi bilo koji, primjer: *tr-ska, bra-šno, ba-zga, mo-žda*
 - b) kada je drugi suglasnik *j, l, lj, r, v*, a prvi bilo koji osim tih pet, primjer: *pa-sji, se-dlo, ze-mlja, Za-greb*
 - c) rastavljaju se suglasnici: *jk, jn, nc, lk, ljn, mk, rb, vc*, primjer: *maj-ka, taj-na, sun-ce, mal-ko, do-volj-no, zam-ka, bor-ba, ov-ca*
4. Ako je od tri suglasnika prvi *s, š, z, ž*, drugi bilo koji, a treći *j, l, lj, r, v*, tada sva tri idu u drugi slog, primjer: *se-stra, dru-štvo, je-zgra, grad-ski*
5. Od četiri suglasnika prvi pripada prvomu, a posljednja tri drugomu slogu, primjer: *o-čin-stvo, brat-stvo*
6. Složene riječi dijele se onako kako su sastavljene, primjer: *nad-me-ta-ti, ob-ja-vi-ti, od-sko-či-ti*.

Očito je iz glazbeničkoga iskustva J. Jerković prilično dobro prikupio osnovna načela i intuitivno se služio ljestvicom zvonkosti (3b, 3c u 19) te načelom najvećega pristupa (2, 3a, 4 u 19). Izuzetak je zadnja, 6. tvrdnja gdje nedosljedno sloguje složene riječi, budući da odvaja predmetke, ali ne i ostale morfeme (drugim riječima, tvorbenu sloguje). Da je dosljedno odjeljivao složene riječi onako kako su sastavljene, tada bi slogovi bili kao u (20).

- (20) nadmetati: *nad-met-a-ti*
 objaviti: *ob-jav-i-ti*
 odskočiti: *od-skoč-i-ti*

K tomu je zanimljivo da je autor slogovao do kraja sve primjere osim prva dva (*mija-ukati*, *di-oba*). Njima je samo oslikao razdvajanje otvornika ili vokala pa se ne zna bi li *mijaukati* slogovao kao *mi.ja.u.ka.ti* ili *mia.u.ka.ti*. Naime, početni slijed *ija* u uzvičnomu glagolu *mijaukati* moguće je doživjeti kao troslov koji predstavlja dvoglasnik *ia* (možda baš zato nisu do kraja slogovani).

3.7. Raznoliko slogovanje

Dakle, teorijski postoje različite dopustive mogućnosti slogovanja, kao u (21), gdje je riječ *predsjednički* slogovana morfološki u (21i), diktatno u (21ii), morfonološki u (21iii), fonološki u (21iv) i fonetski u (21v). Pojedinci se tim različitim načinima služe i u slogovanju jedne riječi. Tvorbenu je slogovanje samo raznoliko, ali se raznoliko može slogovati mnoge riječi, kao što se vidjelo u (10).

- (21) i. *pred.sjed.nič.ki*
 ii. *pred.sje.dni.čki*
 iii. *pret.sje.dni.čki*
 iv. *pre.tsje.dni.čki*
 v. *pre.cje.dni.čki*

Riječi s puno većim brojem slogova mogu se teorijski rastavljati mnogobrojnim načinima. Tako je osmosložnu riječ *ljubičastoružičasta* moguće rastaviti na 288 načina, a četrnaestosložnu riječ *bljetkastopastelnoružičastoljubičasta* moguće rastaviti čak na 20 735 načina, što je pokazao M.

Essert tijekom rada na projektu Hrvatskoga slogovnika. No ako se slijedi načelo najvećega pristupa, moguć je samo jedan, u kojemu prva riječ ima osam otvorenih slogova, a druga riječ ima trinaest otvorenih slogova i jedan zatvoreni (-*stel-*). Tada svi slogovi imaju pristup, kao što se vidi u (22i). Provođenje načela najvećega odstupa čini da prva riječ ima jedan otvoreni i sedam zatvorenih slogova, a druga trinaest zatvorenih i jedan otvoreni, no u prvoj sedam slogova nema pristup, a u drugoj ga nema jedanaest. Iz toga se vidi kako je prvo načelo univerzalno jer proizvodi najviše univerzalnih slogova (KV) šest, odnosno osam, a drugo nije jer proizvodi samo po jedan slog bez rubova (V).

(22)

- i. *lju.bi.ča.sto.ru.ži.ča.sta blje.tka.sto.pa.stel.no.ru.ži.ča.sto.lju.bi.ča.sta*
- ii. *ljub.ič.ast.or.už.ič.ast.a bljet.kast.op.ast.el.nor.už.ič.ast.olj.ub.ič.ast.a*

4. Načela rastavljanja na slogove u pismu

U pismu se riječi mogu slogovati na većinu načina kako se to čini u govoru, no ne i alofonski ili fonetski jer se alofoni ne zapisuju. To je jedan od razloga zašto hrvatski pravopisi ne propisuju jasno i nedvosmisleno kako se riječi rastavljaju na slogove, nego navode neka načela, i to u uputama o razdvajanju višesložnih riječi na kraju retka. Spominju da se riječi mogu rastaviti (na kraju retka) „vodeći računa o granicama sloga” (npr. Hudeček i Mihaljević, 2007), ali se ne zna gdje potražiti točno razgraničene slogove. L. Badurina, I. Marković i K. Mićanović (2007: 307) opisuju složenost načela rastavljanja riječi u uputi napisanoj sitnijim slovima: „Budući da se takvo rastavljanje riječi može voditi različitim načelima (podjelom na slogove, podjelom na morfeme, lakoćom izgovora pojedinih slovnih skupina, vizualnim dojmom), navedena pravila valja shvatiti više kao naputke – više kako je bolje, nego kako se mora rastavljati.”

U nastavku će se najprije objedinjeno po sadržaju navesti načela razdvajanja riječi na kraju retka prema različitim hrvatskim pravopisima (jer o tomu hrvatski priručnici najviše pišu), a potom dati pregled razgraničavanja slogova. Pri tomu će se slovom nazivati doslovce slovo, tj. jednoslov (pisana jedinica koja zauzima jedno mjesto), a ne dvoslovi ili troslovi, odnosno abecedna slova *lj*, *nj*, *dž* ili grafemi *je*, *ije* (Jelaska i Musulin, 2011).

Pravopisi će se nazivati prema popularnim nazivima, odnosno nadimcima, budući da je svima u naslovu ista sintagma: *Hrvatski pravopis*: Londonac, pokrata BFM (Babić, Finka, Moguš od prvoga do zadnjega izdanja), Zlatni pravopis, pokrata BM (Babić i Moguš, 2010), Matičin pravopis, pokrata BMM (Badurina, Marković i Mićanović, 2007), Liberov pravopis, pokrata AS (Anić i Silić, 2001; Jojić, 2006). Najviše o razdvajanju slogova govore V. Anić i J. Silić (2001: 107–110). U Institutovu pravopisu (Jozić i sur., 2013), koji ima još nekoliko nadimaka, nema poglavlja o razdvajanju riječi na kraju retka, pa će se izraz ‘svi pravopisi’ odnositi na navedene pravopise osim njega. Međutim, kako o tomu govore autorice Hrvatske školske gramatike (Hudeček i Mihaljević, 2017, 2019, pokrata HM), koje su među urednicima i autorima Institutova pravopisa, povremeno će se govoriti o pet pravila rastavljanja riječi na slogove iz te gramatike.

4.1. Razdvajanje riječi

Kako se riječi razdvajaju u pismu? Na temelju slogova jer je slog prototipna jedinica razlamanja riječi. Razdvajanje riječi na kraju retka jedna je od najpotrebnijih uporaba znanja o slogovnim granicama, iako je ono samo jedna od uloga slogovanja u pismu. Kako će se o ovoj pojavi ili potrebi često govoriti, ne će se nazivati ‘rastavljanje riječi na kraju retka’, kao što se ta pojava najčešće naziva, nego ‘razdvajanje (riječi)’ budući da je prototipno značenje *razdvajanja* rastavljanje na dva dijela. *Razdvajanje* točnije opisuje tu pojavu nego *rastavljanje* jer ono uključuje moguće rastavljanje na više dijelova. Primjerice, jednosložne se riječi mogu rastaviti na slogovne dijelove, i to na dva dijela: pristup i rimu (tu bi bilo točno reći ‘razdvajanje’, ili tri dijela: pristup, rimu i odstup (tu je točno samo ‘rastavljanje’). Jasno, u samim navodima, a ne parafrazama iz pravopisa, prenijet će se onako kako su tu pojavu pravopisci zvali. Promotrit će se koja su pravila o razdvajanju pravopisna, koja govorna, a koja imaju i pisana i govorna načela.

Londonac navodi opće jednostavno pravilo: „ne valja u idući redak prenositi onaj skup kojim ne počinje ni jedna riječ” (Babić i sur., 2004: 85), čime upućuje na ovjerene slogove u hrvatskome. No kao što se vidjelo već u uvodu, ima sljedova koji bi mogli činiti hrvatsku riječ, štoviše, među njima neki i čine rubnije hrvatske riječi (npr. rijetke, stručne, arhaične) ili riječi stranoga podrijetla. Stoga bi bolje načelo rastavljanja na slogove bilo da se

uključe dopustivi ili dopušteni sljedovi kako se slogovanje ne bi mijenjalo s pronalaskom jedne ovjerene riječi.

4.1.1. Višeslovno i grafemsko načelo

Teškoća je s pismenim slogovanjem što se bez poznavanja fonema ostvarenih glasovima u govoru ne može znati kako slogovati svaku riječ jer se iz svih pisanih likova riječi ne vidi ni koliko slogova ima. Na primjer, riječ *prije* i riječ *prijek* u pismu imaju jednak početni slijed slova: *prije*. Međutim, u izgovoru je riječ u (23i) dvosložna, iako ima slovo manje, a riječ u (23ii) jednosložna, iako ima slovo više. Tako i riječi u (24) u pismu djeluju kao da imaju tri sloga jer imaju tri otvornička slova (*i - e - a*) razdvojena trima zavornicima (*b - j - l*): no one zapravo imaju dva sloga u izgovoru.

- (23) i. prije: *pri.je*
 ii. prijek: *priek* **pri.jek*
- (24) i. bijela: *bie.la* **bi.je.la*
 ii. prijeti: *prie.ti* **pri.je.ti*

Pravilo razdvajanja glasi da se sljedovi slova razdvajaju prema tomu predstavljaju li jedan ili više fonema u mnogim jezicima. U hrvatskome su dvoslovi *nj*, *lj*, *dž*, *je* ili troslov *ije* grafemi kojima se bilježe fonemi *n* (nosni nepčanic), *l* (bočni nepčanic), *dz* (sliveni prednepčanic), *ie* (kratki dvoglasnik) i *ie*: (dugi dvoglasnik), pa se ne rastavljaju, kao primjeri u (25ii) i (26). Međutim, istoizrazni slijedovi *n+j*, *d+ž*, *i+j+e* rastavljaju se kada nisu višeslovi (na nekoliko mogućih načina), kao primjeri u (23). Riječi sa slijedom *lj* na granici morfema nema, ali bi se moguća, poput *poljutarni* vlasnik (zemlje od pola jutra), dijelila kao u (26ii).

- (25) i. ranjivost: *ra.nji.vost* *ranj.iv.ost* **ran.ji.vost*
 ii. zaljubljen: *za.lju.bljen* *za.ljub.ljen* **zal.ju.bljen*
 iii. madžarski: *ma.džar.ski* *madž.ar.ski* **mad.žar.ski*
 iv. pojekaviti: *po.je.ka.vi.ti* *po.jek.av.i.ti* **poj.ek.av.i.ti*
 v. dijete: *dije.te* **di.je.te*
- (26) i. injekcija: *in.je.kci.ja* *in.jek.cij.ja* **i.nje.kci.ja* **i.njek.ci.ja*
 ii. poljutarni: *pol.ju.tar.ni* *pol.jut.ar.ni* **po.lju.tar.ni*

- iii. nadživjeti: *nad.ži.vje.ti* *nad.živ.je.ti* **na.dži.vje.ti*
 iv. pojedini: *po.je.di.ni* *po.jed.i.ni* *poj.ed.in.i*
 v. dvijetisući: *dvi.je.ti.su.ći* *dvij.et.is.uć.i* **dvije.ti.su.ći*

Slično pravilo u njemačkome (Duden, 2020) kaže da se ne rastavljaju zatvornički sljedovi *ch*, *sch*, *ck*, kao u (27) te otvornički *eu*, *ei*, *ai*, *äu* jer su oni slovne cjeline, predstavljaju jedan fonem (odnosno dvoslovi su i troslovi), a tako i dvoglasnici *eu*, *ei*, *ai* u riječima kao u (28), koji su dvoslovi.

- (27) i. krachen: *kra.chen* **krac.he*
 ii. backen: *ba.cken* **bac.ke*
 iii. fischen: *fi.schen* **fis.chen*, **fisc.hen*
- (28) i. Freunde: *Freun.de* **Fre.un.de*
 ii. verlaufen: *ver.lau.fen* **ver.la.u.fen*

Matičin pravopis donosi to pravilo za dvoslove *dž*, *lj*, *nj* koji predstavljaju jedan fonem te za „skupinu slova ije kao oznaka za dugi refleks jata (dio je jednoga sloga: slovo i u njoj je samo pravopisni znak za dugi slog” (Badurina i sur., 2007: 307). Autori donose razdvojenu riječ *donijeti* kao *do.nijeti* ili *donije.ti* (ne *doni.jeti*).

U Školskoj gramatici autorice dvoslove *dž*, *lj* i *nj* nazivaju slovima i navode da se nikad ne rastavljaju: „Nije pravilno: *ud-žbenik*, *zal-jubiti se*, a pravilno je *udž-benik*, *za-ljubiti se*”. Sljedove *ije* ili *je* koji predstavljaju dugi i kratki dvoglasnik nazivaju ‘odraz jata’ (što je bolje od refleksa jata, ali lošije od dvoglasnika) i navode da se nikada ne rastavljaju pa da „nije pravilno: *bi-jel*, *cvi-jet*, *cvj-etić*, *ri-ječ*, *pobj-eđivati*, *sni-jeg*, a pravilno je *bijel*, *cvijet*, *cvje-tić*, *riječ*, *pobje-đivati*, *snijeg*”.

Svi pravopisi navode da se strane riječi razdvajaju prema izgovoru, ali u njima to pravilo nema jednak opseg. Londonac i Zlatni pravopis objedinjuju domaće i strane riječi jednim pravilom jer kažu da ne valja „u domaćim i stranim riječima odvajati dvoslove kojima se piše jedan glas: *pol-je*, *hodža*, *ufanje*, *Goet-he* ili *Go-ethe*”. Za razliku od svih njih, Liberov pravopis donosi posebnu točku u kojoj se kaže da se dijelovi riječi prenose u sljedeći red prema izgovoru, a ne prema pismu te navode kao primjere isključivo strana imena: *Shake.speare*, *Bor.deaux*, *Berna.dette*, *Fuku.yama*, *Dide.rot*, *Cham.pagne*, *Cam.bridge* (Anić i Silić, 2001:151, t. 349). Zanimljivo je da su drugačije postupili u običnim hrvatskim riječima *bi.jelo*, *bri.jeg*, *di.jete*, *mli.jeko*,

gdje ih nisu razdvojili po izgovoru, i to na istoj stranici, samo jednu točku prije (t. 348), o čemu će biti riječi i u sljedećemu potpoglavlju. U tomu je pravopisu još nešto neobično: među spojeve suglasničkih fonema sa suglasničkim fonemima na početku riječi poput *bl* ili *mr*, u sedamdesetak spojeva navode se i *lj*, *nj* oprimjereni riječima *ljepota* i *nježan*. To znači da su autori razlikovali nepčane zvonačnike kao *lj*, *nj* u *ljubav* i *njuh* od sljedova *l* i *n* uz dvoglasnik, ili su možda smatrali da je to slijed prijelaznika *j* ispred *e*.

4.1.2. Jednakoslovno načelo

Dva se jednaka slova redovito rastavljaju, i u njemačkome (kao u 29i), engleskome (kao u 29ii) i hrvatskome (kao u 29iii). To je samo pismeno načelo. U hrvatskome se ono poklapa s morfemskom granicom.

- (29) i. Affe: *Af.fe*
 Grüsse: *Grüs.se*
 wissen: *wis.sen*
- ii. rabbit: *rab.bit*
 letter: *let.ter*
 berry: *ber.ry*
- iii. najjači: *naj.ja.či*
 najjadniji: *naj.jad.ni.ji*
 nuzzarada: *nuz.za.ra.da*

Zanimljivo je, kao što je spomenuto, da se u njemačkomu tzv. oštro *ß* (njem. *scharfes S* ili *Eszett*) razlama na dvije sastavnice: *ss*, a onda se one razdvajaju. To pokazuje da je pravilo posve pismeno i nema veze sa slogom. Naime, slovo *ß* piše se nakon dvoglasnika ili dugih otvornika kada ne slijedi drugi suglasnik, npr: *Straße*, *groß*, *heißen* (osim kod obezvučivanja na završetku riječi poput *Haus* i u prijedlogu *aus*) i kada slijedi oblični zatvornički nastavak (npr. *heißt*, *größte*).

4.1.3. Razdvajanje bar na dvočlane slogove

Svi pravopisi navode da se riječi ne razdvajaju tako da se u jednomu retku (gornjemu ili donjemu) ostavlja samo jedno slovo ili suglasnički niz od dva slova. Londonac navodi da ne valja „prenositi u novi red jedno slovo:

nije dobro rastavljati: *čud-o, misa-o, čeljus-t* i sam zapornički skup: *čelju-st*, nego *čud-o, mi-sao, pe-peo, če-ljust*", MH navodi „Nije pravilno rastavljati riječi tako da u jednome retku ostane jedno slovo, čak ni na granici sloga: *d-olaziti, i-pak, o-cijeniti, o-kolo, s-tolar*". Matičin pravopis (str. 307) navodi da se riječi razdvajaju tako da se prenosi dio riječi „koji sam za se može činiti slog (od najmanje dvaju fonema) ili više slogova". Liberov pravopis (str. 108) navodi da se u idući redak prenosi „onaj dio riječi koji sam za sebe može činiti slog veći od jednoga znaka". I u njemačkome se navodi jednako pravilo da se u novi redak ne izdvaja jedan otvornik, odnosno njegovo slovo (Duden, 2020).

Iako gotovo sva ta pravila (osim Londonca) spominju slog, nerazdvajanje na dio manji od dva slova nije povezano s govornim slogovanjem budući da je jednočlani slog (V) sasvim prirodan u hrvatskome – postoje jednočlani slogovi koji se sastoje samo od jezgre, odnosno od jednoga samoglasnika, jednostavnoga kao u (30i), ili složenoga, kao dvoglasnik *ie* i inačni dvoglasnici *au* ili *eu*, kao u (30ii).

(30) i. *i.a.ko, e.vo, a.ko, o.ko, u.ho, i.ći, e.tos, a.be.ce.da, o.sim, o.lou.ka, u.dar, u.nos*

ii *ije.kav.ski, au.to, eu.ro.pe.i.za.ci.ja*

Zabrana razdvajanja na suglasnička slova, točnije slova kojima se označavaju glasovi rubova sloga poput *d-olaziti, s-tolar* (primjer HM) ili *dana-s* (ovaj posljednji primjer autorice ne spominju), suvišna je ako se kaže da svaki dio razdvojene riječi mora biti slog jer se time ona pretpostavlja.

S druge strane, posebno pravilo ili dio pravila da razdvojeni dijelovi moraju biti veći od jednoga znaka, tj. sa zabranom razdvajanja na retke čak i jednočlanoga sloga poput *i-pak, o-kolo* (sloga koji ima samo jezgru) posve je proizvoljno pisano pravilo koje nema izravne veze sa slogovanjem. Stoga i dvodijelno pravilo da se riječ ne razdvaja tako da ostane jednoslovni slog (dakle jednočlani) ili njegov suglasnik (rubni dio) miješa kruške i jabuke jer je prvo u odnosu na slogovanje proizvoljno, a drugo je samorazumljivo.

Ovo bi se samo pisano pravilo moglo jasno i iscrpno izreći pomoću naziva *jednočlani slog* (koji ima samo jezgru), *dvočlani slog* (koji ima jezgru te još jedan suglasnik, bilo u pristupu, bilo u odstupu), *tročlani slog* (koji ima jezgru i dva suglasnika, bilo gdje), *četveročlani* itd. Ti su nazivi različiti od *jednodijelnoga* sloga (ima samo jezgru), *dvodijelnoga* sloga (ima jezgru

i jedan rubni dio: pristup ili odstup) ili *trodijelnoga* sloga (ima jezgru i oba rubna dijela: pristup i odstup). Pravilo bi glasilo da se riječ na kraju reda razdvaja tako da svaki od dva dijela sadrži (bar) jedan dvočlani slog.

4.1.4. Nerazdvajanje jednosložnih riječi

Gotovo svi pravopisi (osim Liberova) navode da se jednosložne riječi ne rastavljaju i daju primjere kao u (31). U primjerima su zastupljeni prototipni samoglasnici, otvornici *a*, *i* ili *o*, ali i dvoglasnik *ie* koji se piše troslovom *ije* te zatvornički samoglasnik *r*.

(31) *čaj, čin, čvrst, prst, bijeg, lijep, snijeg* (BFM, 2004; BM, 2010)

dan, trn, kost, prst, čvrst: bijel, lijep, snijeg, grijeh, brijest (BMM, 2007)

cvijet, kat, prst, stol, svijet, vrt (HM, 2017)

Ako se polazi od pojma sloga i utvrđuje da se on ne rastavlja ni u pismu, kao što se ne može u govoru, pravilo nerazdvajanja jednosložnih riječi izlazi iz opsega pojma slogovanja jer ono polazi od sloga. Drugim riječima, budući da je temelj razdvajanja riječi slog, a jedan se slog ne može razdvojiti tako da iz njega postanu dva sloga, jasno da se ne mogu razdvajati jednosložne riječi jer bi jedan od dva dijela nužno bio manji od sloga, odnosno ne bi bio slog. U pisanju to znači da bi u gornjemu ili donjemu retku ostao samo dio sloga. Čak bi i jedna od najvećih jednosložnih riječi – *strast* (niz od šest slova, tročlani pristup i dvočlani odstup) prekršila to pravilo ostavljajući tri pristupna glasa u gornjemu retku: *str-ast* jer oni ne bi činili slog (zato i ne valja propisivati da u jednomu od dva retka moraju biti dva slova jer u ovoj riječi ne smiju biti ni tri). Zanimljivo je da bi taj isti niz mogao biti razdvojen u riječi *strti* jer u njoj spoj *str-* čini slog! I slovima dulja, ali slogovno kraća riječ *svijest* (niz od sedam slova, dvočlani pristup) također bi bila nevaljalo razdvojena, koji god to od sljedećih šest načina bio jer je pravopisno nerazdvojiva: *s-vijest, sv-ijest, svi-jest, svij-est, sviје-st, sviјes-t*. A kao što se vidi, unutrašnja bi četiri načina razdvajanja poštovala zahtjev da u jednomu retku ne smije ostati manje od dva slova.

Za razliku od ostalih pravopisa, Liberov nema pravila o jednosložnim riječima, vjerojatno zato što ih autori dijele kao što je rečeno, kada su napisana troslovom: slijed „ije (kao ‘refleks glasa jata’) ponaša se kao i svaki drugi slijed tipa **samoglasnički + suglasnički + samoglasnički fonem**” (Anić i Silić, 2001). Stoga ih rastavljaju kao *i-je: odni-jeti, ri-jeka*. Dakle, prema

tomu se pravopisu jednosložne riječi razdvajaju na dva sloga (!) jer će se završetak retka s nizom *ri-* pročitati kao slog, kao što će se i početak retka s nizom *-jeka* pročitati kao dva sloga. Možda zbog takva poimanja svi ostali pravopisi, uključujući MH, izrijeком govore da se jednosložne riječi ne razdvajaju, iako je to pravilo zalihosno.

Ovakvo pravilo da se otvornička slova razdvajaju (a onda i rastavljaju ako se sloguje) bez obzira što ne odgovaraju slogovima uopće nije utemeljeno na slogu, nego samo pravopisno razdvajanje. Njegovim bi se prihvaćanjem načelno trebalo sva otvornička slova smatrati jezgrom pa bi se primjerice imena stranih pisaca o kojima se uči na predmetu Hrvatski jezik slovala kao u (32).

(32) Goethe:	<i>Go.e.the</i>	umj. <i>Goe.the</i>
Pierre Corneille:	<i>Pi.er.re Cor.ne.il.le</i>	umj. <i>Pierre Cor.neille</i>

4.1.5. Jednojedinično načelo

Nakon teksta o dvoslovima autori Matičina pravopisa dodaju da se na sličan način ne razdvajaju i skupovi *st, št, zd, žd* u domaćim riječima jer predstavljaju jednu jedinicu kada nisu na morfemskoj granici i donose primjere riječi *kosti, vrsta, postiti, prostiti, kupalište, daždevnjak*. Razdvajaju ih kao u (33), iako ne navode sve mogućnosti, npr. *da.ždevnjak*. U tomu su jedinstveni. Takav je pristup usklađen sa strukturom sloga u kojoj ne postoji tročlani pristup i odstup u svojstvenomu hrvatskomu slogu, nego oba rubna mjesta mogu biti samo dvočlana, a *st, št, zd, žd* raščlanjuju se u podljestvici (Jelaska, 2004).

(33) <i>kosti</i> :	<i>ko.sti</i>	<i>*kos.ti</i>		
<i>vrsta</i> :	<i>vr.sta</i>	<i>*vrs.ta</i>		
<i>postiti</i> :	<i>po.stiti</i>	<i>posti.ti</i>	<i>*pos.ti.ti</i>	
<i>kupalište</i> :	<i>ku.palište</i>	<i>kupa.lište</i>	<i>kupali.šte</i>	<i>*kupališ.te</i>
<i>daždevnjak</i> :	<i>dažd.evnjak</i>	<i>daždev.njak</i>	<i>*daž.devnjak</i>	

4.1.6. Tvorbeno načelo

U pismu se riječi rastavljaju na kraju retka na različite načine u odnosu na tvorbu riječi. Tako se poštuje izvođenje kada je riječ zapisana morfonološki

pa se u izvedenicama predmetak ili prefiks te dometak ili sufiks mogu zadržati u jednomu slogu, kao u (34).

- (34) i. razdati: *raz-dati*
 ii. ratnik: *rat-nik*
 iii. lomni: *lom-ni*

Tako se u Londoncu (Babić i sur., 1971: 94, 2004: 85) i Zlatnomu pravopisu (2010: 70) kaže da se „složenice rastavljaju prema svojim sastavnim dijelovima ako su raspoznatljivi” i navode se primjeri kao u (35). Ta izjava znači da se redovito ili češće tako razdvajaju (jer je na početku rečeno da se „rastavljaju slobodno”).

- (35) i. raspoznati: *ras-poznati*
 ii. nadcestar: *nad-cestar*
 iii. potpredsjednik: *pot-predsjednik*

Matičin pravopis kaže slično (Badurina i sur., 2007: 308): „Ako se tvorbene sastavnice riječi raspoznaju, uz prethodna pravila pri rastavljanju se mogu slijediti i granice među sastavnicama” i navode se primjeri kao u (36). Ta izjava znači da se mogu rastavljati i drugačije.

- (36) i. rastaliti: *ras-taliti*
 ii. razum: *raz-um*
 iii. radnički: *rad-nički* *radnič-ki*
 iv. razotkriti: *raz-otkriti* *razot-kriti* *razotkri-ti*

Složenice se redovito razdvajaju na spojevima koji su morfonološki napisani, kao u (37) ili kada bi drugačije razdvajanje bilo nedopušteno (npr. pristup *tp* u *po-tpredsjednik*) ili neovjereno, čak i kada je ostvarivo (npr. *tn* u *ra.tnik*, jer postoji *dn-* u *dnevnj*).

- (37) i. predsat: *pred-sat*
 ii. ljudstvo: *ljud.stvo*
 iii. josipdolski: *josip-dolski*
 iv. nadcarinik: *nad-carinik*
 v. nadčasnik: *nad-časnik*
 vi. habsburški: *habs-burški*

Ako su napisane fonološki, odnosno pismeno prilagođene, riječi u kojima se prepoznaju sastavnice mogu se razdvajati prema fonološkim pravilima, i to najbolje prema pravilu najvećega pristupa kao u (38). To se posebno događa kada su najveći pristupi ovjereni običnim domaćim riječima, kao *dn-* u *dnevno*, *mn-* u *mnogo*, *zd-* u *zdenac*.

- (38) i. jadnik: *ja-dnik* radnički: *ra-dni-čki*
 ii. lomni: *lo-mni*
 iii. razdati: *ra-zdati*
 iv. rastaliti: *ra-staliti*
 v. razum: *ra-zum*

I u njemačkome se (Duden, 2020) navodi da se riječ razdvaja najprije na mjestu gdje je bila spojena, a potom prema govornim slogovima, kao primjer u (39). Međutim, za sufikse koji počinju otvornikom u njemačkome, npr. *-ig*, *-ung*, *-ing*, odmah se navodi da uzimaju prethodni zatvornik, kao primjeri u (40). To bi značilo da se i u njemačkome kao i u hrvatskome provode raznolika načela razdvajanja riječi.

(39) Hausaufgaben: *Haus-aufgaben* *Haus-auf-ga-ben*

- (40) Zeitung: *Zeitung*
 witzig: *witzig*
 Feigling: *Feigling*

Razdvajanje polusloženica

Svi pravopisi donose pravilo o razdvajanju polusloženica, koje jasno kaže da ih treba rastaviti na mjestu gdje se nalazi spojnica: jedna se stavlja na početak, a druga na kraj retka: *spomen-ploča*, *rak-rana*, *gore-dolje*, *korak-dva*. To je isključivo pravopisno pravilo i nema veze sa slogovanjem, ono bi se moglo smatrati podvrstom tvorbenoga.

- (41) crnorizac: *cr.no.ri.zac* (*crn.o.ri.zac*)
 voltmetar: *vol.tme.tar* (*volt.me.tar*)
 (42) tuš-kabina: *tuš.ka.bi.na* (*tu.ška.bi.na*)
 rang-lista: *rang.li.sta* (*ran.gli.sta*)

No polusloženice, posebno one koje se ne sastoje od suprotnica ili antonima (kao što su *gore-dolje*), nego od atributa i imenice (kao *doboš-torta*,

paket-aranžman, rahat-lokum, remek-djelo, rak-rana, rizi-bizi ili riži-biži, kus-kus, spomen-dom, spomen-knjiga, spomen-ploča, student-servis, šišće vap) katkada se u jeziku mijenjaju i postaju složenice (kao *rahatlokum, rižibiži, kuskus, šišće vap*). U tomu bi se slučaju *kuskus* slogovao i *ku.skus*, a ne (samo) *kus.kus, rahatlokum* kao *ra.ha.tlo.kum, šišće vap* i kao *ši.šće.vap*.

4.1.7. Ostala razdvajanja

Kada se riječ u razdvajanju ne podvrgava jednomu od prethodnih slogovanja, sloguje se prema fonemskom slogovanju. To se posebno događa kada sastavni dijelovi složenice nisu raspoznatljivi. Londonac i Zlatni pravopis izrijekom kazuju „Ako se kod složenica ne raspoznaje kako su složene, rastavljaju se kao nesložene riječi” (Babić i sur., 1971: 95, 2004: 85; Babić i Moguš, 2010: 70) i navedeni su primjeri kao u (43). Te su riječi fonološki prilično jednostavne i sve su razdvojene načelom najvećega pristupa pa sve imaju samo otvorene slogove: s jednim članom pristupa (i jednim u kojemu su moguća dva: *mje*). Da su autori imali primjer poput *bitka*, bilo bi moguće i *bit-ka* i *bi-tka*, jer je pristup u drugomu načinu ovjeren riječima poput *tkati*.

- (43) i. razoriti: *ra-zo-ri-ti*
 ii. razumjeti: *ra-zu-mje-ti*
 iii. otimati: *o-ti-ma-ti*
 iv. uzeti: *u-ze-ti*

Autori u novijim izdanjima nastavljaju zanimljivim dvjema rečenicama (Babić i sur., 2004: 85; Babić i Moguš, 2010: 70): „U knjigama s umjetničkim težnjama, u svečanim ispravama i slično, dobro je riječi rastavljati po slogovima. Jednostavno pravilo glasi: ne valja u idući redak prenositi onaj skup kojim ne počinje ni jedna riječ.”

4.1.8. Rubna razdvajanja

Neke riječi u hrvatskome preuzete iz stranih jezika sa sobom nose hrvatskim slogovima nedopustive pristupe, a još više odstupe. Pri tomu se te riječi znaju pisati etimološki, odnosno kao u stranomu jeziku stranim grafemima, kao pomodnice poput *shopping* ili *weekend* (iako se ona pojavljuje i kao dijelom prilagođena: *vikend*). Budući da slogovanje u drugim

jezicima iz kojih su preuzete te riječi može biti drugačije, razdvajanje se tih riječi teorijski može provoditi (koliko je to moguće) u skladu s hrvatskim slogovanjem ili se mogu preuzimati strana pravopisna pravila (ako ih se poznaje). U riječima s jednim suglasnikom između dva samoglasnika on se, čini se, najčešće pripisuje pristupu drugoga sloga, ali se već sljedovi dvaju suglasnika raznoliko razdvajaju. Primjerice, u francuskome prvi zatvornik pripada odstupu prethodnoga, a drugi zatvornik pristupu idućega, čak i kada predstavljaju jedan glas, kao u (44i), no ne ako je drugi *r* ili *l*, kao u (44ii).

(44) i. capsule: *cap-sul* [kap-syl]

ii. caprice: *ca-price* [ka-ɾɛis]

Spomenuta pravila o razdvajanju na slogove prema izgovoru očito uključuju i slova koja se ne izgovaraju, kao *e* u *Gide*, a odluka o njihovoj razdiobi može ipak biti samo pravopisna. Pravilo o razdvajanju riječi prema izgovoru doista je vrlo bitno kod stranih imena, posebno onih koja su važna u hrvatskoj općoj kulturi, poput imena stranih pisaca koja čine svojevrsan kanon svjetske književnosti, kao u (45).

Zapravo je neobično da se strane riječi koje se pišu etimološki sloguju po izgovoru budući da bi bilo znatno logičnije i u skladu s načinom kako se u hrvatskome pravopisu pišu (izvorno, dakle za oko) da se sloguju samo pisano. Naime, hrvatski govornici znaju izgovarati hrvatske riječi, a mnoge strane ne, posebno imena i prezimena. Kada bi se strana imena slogovala samo pravopisno, time bi se olakšalo razdvajanje na kraju retka jer ono ne bi ovisilo o točnomu poznavanju izgovora, pogotovo kada imena nisu tako poznata (kao što jest spomenuti Goethe). Čak i s nekim koja ipak jesu prilično poznata može biti teškoća: primjerice, mnogi hrvatski govornici izgovaraju prezime *Rabelais* dvosložno, a ne trosložno.

Kada bi se u slogovanju postupilo dosljedno prema načelu da se prenosi pisani lik, onda bi i imena stranih pisaca trebalo samo pravopisno slogovati i ne bi trebalo u pisanju poznavati izgovor. Primjeri francuskih književnika navedeni u (45) najprije su slogovani prema izgovoru (45i), a onda prema pisanju (45ii).

(45)

Pisani lik	i. Slogovanje prema izgovoru	Broj slogova	ii. Slogovanje prema napisanomu	Broj slogova	Razlika
André Gide	An.dré Gide	3	An.dré Gi.de	4	+1
Émile Zola	É.mile Zo.la	4	É.mi.le Zo.la	5	+1
Pierre Corneille	Pierre Cor.neille	3	Pi.er.re Cor.ne.il.le	7	+4
Charles Baudelaire	Charles Bau.delaire	3	Char.les Ba.u.de. la.i.re	8	+5
Victor Hugo	Vic.tor Hu.go	4	Vi.ctor Hu.go	4	=
André Malraux	An.dré Mal.raux	4	An.dré Mal.ra.ux	5	+1
Guy de Maupassant	Guy de Mau.pas. sant	5	Guy de Ma.u.pas. sant	6	+1
François Rabelais	Fran.çois Ra.belais	4	Fran.ço.is Ra.be.la.is	7	+3
Marguerite Yourcenar	Mar.gue.rite Your. ce.nar	6	Mar.gu.e.ri.te Yo.ur. ce.nar	9	+3

Vidi se da se prema izgovoru neka imena ili dijelovi prezimena od 4 slova (*Gide, Your-, -lais, -rite*), 6 slova (*Pierre, -neille*) ili 7 slova (*Charles, de-laire*) uopće ne mogu razdvojiti, iako imaju dva ili tri otvornička slova, a u razdvajanju na kraju retka takvi dugi nizovi slova i znaju biti problem jer ih je upravo tada potrebno razdvojiti. Izgovor i slovni niz svih tih imena i prezimena razlikuje se toliko da bi slogovanje po pisanomu liku donijelo od jedan do čak pet slogova više nego u izgovornomu, što bi u razdjeljivanju značilo jednu do pet mogućnosti više. Samo u jednom imenu ne bi bilo razlike, nego bi se u hrvatskome smjelo slogovati tako da pristup ima dva člana: *Vi.ctor* (u francuskome je samo *Vic.tor*). Treba napomenuti da se *Émile* prema pravilima hrvatskih i drugih pravopisa ne bi smjelo razdijeliti kao *É.mile*, nego samo *Ém.ile* ako bi se dopustilo slogovanje po napisanomu.

5. Zaključak

Kada se želi točno utvrditi sastav slogova nekoga jezika, a to znači i razgraničiti svaki slog, uočavaju se mnoge teškoće i dvojbe koje nije lako riješiti.

U radu se pokazalo da se govorno i pisano slogovanje dijelom preklapaju, ali obje vrste imaju i jedinstvena načela pa se razgraničavanje slogova ne može, a u slučaju stranih imena ne bi ni trebalo oslanjati na govor. Govorno se slogovati na višesložnim riječima (uključene su i dvosložne) može temeljem različitih dosljedno provedenih načela: fonemskoga (fonološkoga) načela, alofonskoga (fonetskoga), morfonemskoga (morfonološkoga), morfemskoga (morfološkoga) te spojem nekoliko njih u višesložnim riječima (tvorbena i diktatna), ali i raznoliko, proizvoljnim miješanjem svih njih, što i dovodi do mnogobrojnih dopustivih mogućnosti. Pisana su načela razgraničavanja slogova, prema navodima o razdvajanju riječi, dijelom utemeljena, a dijelom posve proizvoljna.

U pisanju je slogovanje složenije nego u govoru jer ima više silnica, od kojih su neke jednake kao u govoru, druge jedinstvene za pismo, a treće spoj jednih i drugih. Pokazalo se da je takvo slogovanje znatno izazovnije, znanstveno, a posebno u primjeni u kojoj se želi učiniti iscrpan popis hrvatskih slogova. Jedan je razlog što se jedva može izbjeći da se izvorni govornici uopće ne obaziru na pisani lik budući da on bitno sudjeluje u stvaranju umne slike riječi pismenih govornika zajedno s govornim likom. To je razlog da mnogi hrvatski pravopisi, a i pravopisi nekih drugih jezika, razdjeljuju slijed od dva jednaka slova u dva sloga, čak i kada ona predstavljaju jedan fonem, što je posve pisano načelo koje nema veze s izgovorom. Tako je i s polusloženicama koje se redovito razgraničavaju na mjestu gdje se piše spojica, što se mijenja kad se bivša polusloženica počinje pisati kao složenica, ili kada postoje inačice sa spojnicom ili bez nje. To opet pokazuje da je razgraničavanje polusloženica isključivo pisano načelo koje nema veze s izgovorom. Najvažnija mu je općenita svrha razdvajanje riječi na kraju retka. Drugim riječima, slogovi u pismu tek se djelomično poklapaju sa slogovima u govoru. Granice slogova u govoru uglavnom se poklapaju s granicama slogova u pismu, ali ne uvijek, dok se granice slogova u pismu podudaraju s granicama u govoru, ali rjeđe nego govorne s njima.

No čemu raznoliko slogovati u govoru, posebno proizvoljnom primjenom raznolikih mogućnosti? Čemu osim zabavi ili zanimljivosti služi

mogućnost da se *narančastoružičastu*, jedan od hrvatskih naziva za boju lososa, može rastaviti na tristotinjak načina, a četrnaestosložnu riječ poput *bljetkastopastelnoljubičastoružičasta* gotovo na dvadeset i jednu tisuću načina? I što to pokazuje o jeziku i slogovanju?

Kako su tek u nekoliko radova opisani spojivi ili ne spojivi sljedovi glava, popisom ili pravilima, budućim bi istraživanjima trebalo odrediti iscrpan, točan popis ostvarenih, mogućih i nemogućih spojeva, a vjerojatno i nekih međukategorija. K tomu bi trebalo razmotriti kako kategorizirati leksičku građu na kojoj se slogovanje temelji, kako bi slogovna struktura i točne granice bile smislene, svakako kako bi pokazali prototipni slogovi i spriječilo da se zbog preuzimanja stranih riječi, uzvika i slično rubovi slogova šire do nesvojtvenosti, posebno odstup koji je otvoreniji. U čestim bi istraživanjima svakako trebalo s jedne strane razgraničiti slogove u natuknicama i pojavnica, ali i korijenske slogove kako bi se dobila stvarnija slika umnoga rječnika. Sve je to izrazito dugotrajan posao i zahtijeva međudisciplinarnu suradnju informatičara i jezikoslovaca, posebno fonologa, ali i leksikologa.

6. Literatura

- Babić, Z. (1988). Slogovna struktura hrvatskoga književnog jezika. *Jezik*, 36(5), 133–146.
- Badurina, L., Marković, I. i Mićanović, K. (2007). *Hrvatski pravopis*. Matica hrvatska.
- Batinić, M. (2014). Optimalnosna teorija ili kako se jezik (s)našao u igri između dvije vatre. *Rasprave*, 40(1), 1–33.
- Bontrager, G. (2019). Ambisyllabicity in an optimal-theoretic model of English stress assignment. *University of Florida Linguistics Working Papers*, 5, 1–5.
- Cutler, A., Mehler, J., Norris, D. i Segui, J. (1986). The syllable's differing role in the segmentation of French and English. *Journal of Memory and Language*, 25(4), 385–400.
- Duden. (2000). *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Band 4. Dudenverlag.
- Elzinga, D. i Eddington, D. (2014). An experimental approach to ambisyllabicity in English. *Topics in Linguistics*, 14(1), 34–47.

- Essert, M. i sur. (2022). *Hrvatski slogovnik* (rukopis).
- Durčević, M. (2021). *Vokalna tehnika u radu s amaterskim zborom* (diplomski rad). Sveučilište u Puli.
- Goldsmith, J. (1990). *Autosegmental & Metrical Phonology*. Basil Blackwell.
- Hammond, M. (1995). Syllable parsing in English and French. *Rutger's Optimality Archive*. Dostupno na https://www.researchgate.net/publication/1782630_Syllable_parsing_in_English_and_French [posljednji pristup 26. siječnja 2022.].
- Heđever, M. (2012). *Osnove fiziološke i govorne akustike* (objavljena predavanja za studente logopedije). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hegeler, A. (2018). *Silbentrennung: Regeln und Funktionsweise einfach erklärt*. (objavljeno 28. 1. 2018. na Focus online).
- Hogg, R. i McCully, C. B. (1987). *Metrical phonology. A coursebook*. Cambridge University Press.
- Hudeček, L. i Mihaljević, M. (2017). *Hrvatska školska gramatika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Jelaska, Z. (1997). *Poredbeni prikaz glasovne strukture hrvatskoga jezika* (doktorski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Jelaska, Z. (2004). *Fonološki opis hrvatskoga jezika: glasovi, naglasci, slogovi*. HSN.
- Jelaska, Z. i Musulin, M. (2011). Slovo i slovopis španjolskoga i hrvatskoga jezika. *Lahor*, 2(12), 211–239.
- Jerković, J. (2001). *Osnove dirigiranja II: Interpretacija*. Sveučilište J. J. Strossmayera, Osijek.
- Junković, Ž. (1973). Struktura sloga i fonološka vrijednost suglasnika u književnom sustavu. *Jezik*, 21(1–5), 37–52.
- Kelić, M. i Dressler, W. (2019). The development of morphotactic and phonotactic word-initial consonant clusters in Croatian first-language acquisition. *Suvremena lingvistika*, 45(88), 179–200.
- Kelić, M., Zelenika Zeba, M. i Kuvač Kraljević, J. (2016). Što mjerimo pseudoriječima i kako mjerimo pseudoriječi. *Logopedija*, 6(2), 75–81.
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. (2021). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35937>
- Meštrović, A., Martinčić-Ipšić, S. i Matešić, M. (2015). Postupak automatskoga slogovanja temeljem načela najvećega pristupa i statistika

- slogova za hrvatski jezik. *Govor*, 32(1), 3–34.
- Mihaljević, M. (1991). *Generativna i leksička fonologija*. Školska knjiga.
- Muljačić, Ž. (1972). *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskoga jezika*. Školska knjiga.
- Noske, R. (1983). Syllabification in French. U H. Van der Hulst i N. Smith (ur.), *The structure of phonological representation*, vol. II. (257–310). Foris.
- Selkirk, E. (1984). On the major class features and syllable theory. U M. Aronoff i R. T. Oehrle (ur.), *Language sound structure. Studies in phonology* (107–136). The MIT Press.
- Šonje, J. (2000). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga.
- Turk, M. (1992). *Fonologija hrvatskoga jezika (raspodjela fonema)*. Izdavački centar Rijeka – Tiskara Varaždin.
- Turk, M. (1996). Inherentna distinktivna obilježja i distribucija fonema u hrvatskome jeziku. *Govor*, 13(1–2), 41–54.
- Vogel, I. (1977). *The Syllable in Phonological Theory with Special Reference to Italian*. Stanford University.
- Volenec, V. (2015). Optimalnosna teorija u fonologiji (I. dio). *Croatica et Slavica Iadertina*, 11(2), 333–360.
- Volenec, V. (2016). Optimalnosna teorija u fonologiji (II. dio). *Croatica et Slavica Iadertina*, 12(2), 447–478.
- VRH. (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga.
- Wells, J. C. (1990). Syllabification and allophony. U S. Ramsaran (ur.), *Studies in the pronunciation of English. A commemorative volume in honour of A. C. Gimson* (76–86). Routledge.
- Završki, J. (1999). *Rad s pjevačkim zborom: metodički priručnik za nastavnike glazbene kulture i voditelje dječjih pjevačkih zborova*. Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.

Borders between syllables in speaking and writing

The paper discusses the challenges of determining syllabic boundaries on the example of the Croatian language, which has a rather shallow orthography. Spoken and written syllabification partly overlap, but both have unique principles. In spoken language syllabification can be based on different principles, namely phonemic (phonological), allophonic (phonetic), morphonemic (morphonological), morphemic (morphological), derivational, dictational, or mixture of some or all of them, which leads to numerous permissible possibilities. In written language syllabification is more challenging than in speech, both theoretically, and especially in application when one wants to make an exhaustive list of (Croatian) syllables. One of the reasons is that literate native speakers pay attention to the written character in syllabification, since it, together with the spoken character, significantly determines their mental image of words. Hence, syllabification in writing cannot always be based on speech only, especially in the case of foreign names.

Keywords: syllabification, borders between syllables, Croatian language, phonology and writing